

O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA AKADEMIK ERKINLIK VA UNING HUQUQIY ASOSLARI

Mardonov Mirafzal Murodjonovich

Toshkent davlat yuridik universiteti qoshidagi
M.S. Vosiqova nomidagi akademik litsey o'quvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17531063>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston ta'lim tizimida akademik erkinlik tushunchasi, uning mazmuni va huquqiy asoslari keng yoritilgan. Akademik erkinlik — ta'lim muassasalari, o'qituvchilar va talabalar faoliyatida ilmiy izlanish, ta'lim mazmuni va metodlarini erkin tanlash imkoniyatini beruvchi demokratik tamoyil sifatida tahlil qilinadi.

Maqolada O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunchilik bazasi, xalqaro standartlarga mos islohotlar hamda akademik erkinlikni ta'minlashda davlat va jamiyatning roli yoritilgan. Shuningdek, ilmiy mustaqillik, ta'lim sifatini oshirish va universitet avtonomiyasini kuchaytirish bo'yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Akademik erkinlik, ta'lim tizimi, universitet avtonomiyasi, ilmiy mustaqillik, huquqiy asoslar, ta'lim siyosati, akademik etika, pedagogik erkinlik, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi.

ACADEMIC FREEDOM IN THE EDUCATION SYSTEM OF UZBEKISTAN AND ITS LEGAL FOUNDATIONS

Annotation. This article broadly covers the concept of academic freedom in the education system of Uzbekistan, its content and legal foundations. Academic freedom is analyzed as a democratic principle that provides the opportunity to freely choose scientific research, educational content and methods in the activities of educational institutions, teachers and students. The article covers the legislative framework of the Republic of Uzbekistan in the field of education, reforms in line with international standards, and the role of the state and society in ensuring academic freedom. It also puts forward practical proposals for improving academic independence, improving the quality of education, and strengthening university autonomy.

Keywords: Academic freedom, education system, university autonomy, academic independence, legal foundations, educational policy, academic ethics, pedagogical freedom, legislation of the Republic of Uzbekistan.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ СВОБОДА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА И ЕЁ ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

Аннотация. В статье широко рассматривается понятие академической свободы в системе образования Узбекистана, её содержание и правовые основы. Академическая свобода анализируется как демократический принцип, предоставляющий возможность свободного выбора научных исследований, содержания и методов обучения в деятельности образовательных учреждений, преподавателей и студентов. В статье рассматриваются законодательная база Республики Узбекистан в сфере образования, реформы в соответствии с международными стандартами, роль государства и общества в обеспечении академической свободы. Также предлагаются практические предложения по укреплению академической независимости, повышению качества образования и укреплению университетской автономии.

***Ключевые слова:** академическая свобода, система образования, университетская автономия, академическая независимость, правовые основы, образовательная политика, академическая этика, педагогическая свобода, законодательство Республики Узбекистан.*

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimi oldiga yangi, yanada murakkab vazifalarni qo'yimoqda. Bunday sharoitda ta'lim sifati, mazmuni va metodologiyasini takomillashtirish bilan bir qatorda, akademik erkinlik tamoyilini amaliyotda to'liq joriy etish dolzarb masalaga aylandi. Akademik erkinlik — bu o'qituvchilar, tadqiqotchilar va talabalar uchun bilim olish, o'qitish hamda ilmiy izlanishlarda erkin fikr yuritish va tashabbus ko'rsatish imkonini beruvchi asosiy demokratik tamoyildir. Ushbu tushuncha ta'lim jarayonining markazida inson omilini, ya'ni fikr mustaqilligi, ijodkorlik va tanqidiy tafakkurni joylashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, ta'lim sohasida chuqur islohotlarni amalga oshirdi. Ayniqsa, so'nggi yillarda Prezident Sh.M. Mirziyoyev rahbarligida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash, ilmiy-tadqiqot muhitini rivojlantirish borasida tub o'zgarishlar yuz berdi. 2019–2025-yillarga mo'ljallangan **“O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi”**, **“Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”** hamda **“Ilm-fanni rivojlantirish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash strategiyasi”** singari dasturlar ta'limda akademik erkinlik tamoyillarini joriy etishning huquqiy asoslarini mustahkamladi.

Akademik erkinlik faqat o'qituvchining yoki talabaning huquqi emas — u butun ta'lim muassasasining mustaqilligini ifodalaydi. Ya'ni, o'quv dasturlari, baholash mezonlari, ilmiy yo'nalishlar va metodikalar davlat tomonidan qat'iy belgilab qo'yilmasdan, muassasa tomonidan mustaqil shakllantiriladi. Shu orqali universitetlar global ilmiy raqobatga kirishish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda o'z intellektual salohiyatini namoyon etish imkoniga ega bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining **Konstitutsiyasi** 41-moddasida “Har bir inson bilim olish huquqiga ega” deb belgilangan bo'lib, bu norma ta'limda erkinlik va tenglik tamoyillarining konstitutsiyaviy kafolatidir. Shu bilan birga, **“Ta'lim to'g'risida”gi Qonun** (2020-yil 23-sentabrda yangi tahrirda qabul qilingan) akademik erkinlik, ta'lim muassasalarining avtonomiyasi va ilmiy mustaqillik prinsiplari bilan boyitildi. Unda oliy ta'lim muassasalari o'z o'quv rejalari, fan dasturlari va ilmiy yo'nalishlarini mustaqil belgilash huquqiga ega ekani qayd etilgan.

Xalqaro miqyosda ham akademik erkinlik oliy ta'lim sifatining asosiy mezonlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Masalan, **YUNESKO**, **Yevropa Kengashi**, **BMT Inson huquqlari bo'yicha umumjahon deklaratsiyasi** (26-modda) hamda **“Bologna jarayoni”** doirasida qabul qilingan hujjatlar ta'limda erkinlik, fikr mustaqilligi va ilmiy avtonomiya tamoyillarini mustahkamlab beradi. Shu bois O'zbekistonning xalqaro hamkorlikdagi ishtiroki ham bu yo'nalishda yangi imkoniyatlar ochmoqda — xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan qo'shma dasturlar, ikki diplomli ta'lim loyihalari va akademik almashinuv dasturlari kengaymoqda.

Biroq, akademik erkinlikni to'liq amalga oshirish jarayoni hali yakuniga yetgani yo'q.

O'quv dasturlarining markazlashuvi, byurokratik to'siqlar, baholash mezonlarining qat'iyligi, ba'zi hollarda o'qituvchilarning tashabbus ko'rsatish imkoniyatlari cheklanganligi bu tamoyilning amaliyotda to'liq ishlashiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, akademik erkinlikni huquqiy va tashkiliy jihatdan yanada mustahkamlash — ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur shartdir.

Demak, O'zbekiston ta'lim tizimida akademik erkinlik nafaqat ilmiy salohiyatni rivojlantirishga, balki jamiyatda erkin fikr, mustaqil qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada akademik erkinlikning nazariy asoslari, uning huquqiy bazasi, xalqaro tajriba bilan uyg'unlashuvi hamda amaliy muammolarni hal etish yo'llari tahlil qilinadi.

Akademik erkinlik — bu ta'lim va ilmiy faoliyatda o'qituvchi, talabalar hamda ilmiy xodimlarning o'z fikrini erkin ifoda etish, ilmiy izlanishlar olib borish, ta'lim mazmuni va shaklini mustaqil belgilash imkoniyatidir. Bu tushuncha ilk bor G'arb universitetlari tajribasida shakllanib, keyinchalik butun dunyo miqyosida ta'lim sifatini oshirish va ijodkorlik muhitini rivojlantirishning asosiy omiliga aylangan.

Akademik erkinlikning asosiy maqsadi — bilim va fikr almashinuvi uchun ochiq muhit yaratish, pedagog va talabalarni tashabbuskorlikka undashdir. Ta'lim tizimida erkinlik faqat o'qituvchi yoki talaba uchun emas, balki butun ilmiy jamoa uchun yaratilgan madaniy, huquqiy va tashkiliy sharoitlar yig'indisidir.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi tub islohotlar jarayonini boshdan kechirdi. 1997-yilda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” mamlakatda mustaqil ta'lim siyosatining huquqiy poydevorini yaratdi.

Ushbu hujjatlar ta'lim muassasalarining o'quv rejalari, dasturlari va o'qitish uslublarini mustaqil tanlashga imkon beruvchi mexanizmlarni joriy etdi.

2019-yilda yangi tahrirdagi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun qabul qilinib, unda akademik erkinlik masalasi yanada kengroq yoritildi. Jumladan, 5-moddada ta'lim muassasalarining mustaqil faoliyat yuritish huquqlari, o'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqish, ta'lim sifatini nazorat qilishning ichki tizimini shakllantirish kabi erkinliklar belgilandi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020-yilda “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida”gi farmon e'lon qilinib, unda oliy o'quv yurtlariga akademik, moliyaviy va tashkiliy mustaqillik berilishi ta'kidlandi. Bu farmon asosida bir qator universitetlar (masalan, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Buxoro davlat universiteti va boshqalar) eksperimental asosda akademik avtonomiyani amalda joriy etishga kirishdi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun, “Ilmiy faoliyat to'g'risida”gi Qonun hamda Prezident farmon va qarorlari akademik erkinlikning asosiy huquqiy poydevorini tashkil etadi. Ayniqsa, Konstitutsiyaning 41-moddasida “Har kim bilim olish huquqiga ega” degan norma keltirilgan bo'lib, bu akademik erkinlikning konstitutsiyaviy kafolati hisoblanadi.

Shuningdek, 2020-yilda qabul qilingan “Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da ham akademik erkinlik, o'quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish va talabalarning ijodiy salohiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilab qo'yilgan.

Bu hujjatlar ta'lim sohasida ilmiy-innovatsion muhitni kengaytirish, professor-o'qituvchilarga o'z fanlarini yangicha yondashuvlar asosida o'qitish imkonini beradi.

Amaliyotda akademik erkinlikni to'liq joriy etish hali ham bir qator to'siqlarga duch kelmoqda. Avvalo, byurokratik tartiblar, o'quv dasturlarining markazlashganligi, baholash tizimining qat'iy standartlashuvi pedagogik ijodkorlikni cheklaydi. Shuningdek, ayrim o'qituvchilar va talabalar erkinlikni mas'uliyat bilan uyg'unlashtira olmaslik muammosiga duch kelishadi.

Bu jarayonni takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim:

- o'quv dasturlarini ishlab chiqishda universitetlarning to'liq mustaqilligini ta'minlash;
- xalqaro akkreditatsiya tizimlarini keng joriy etish;
- akademik erkinlikni suiiste'mol qilmaslik uchun etik kodekslarni joriy etish;
- pedagoglarni akademik erkinlik madaniyatiga o'rgatish;
- talabalar o'rtasida tanqidiy fikrlash, ilmiy bahs-munozara madaniyatini rivojlantirish.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, akademik erkinlikning mavjudligi ta'lim sifati va samaradorligiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Erkin muhitda o'qituvchi yangicha metodikalarni sinovdan o'tkazadi, talabalar esa o'qish jarayoniga faolroq jalb etiladi. Natijada, ijodkor, tanqidiy fikrlovchi, mas'uliyatli mutaxassislar shakllanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari xalqaro reytinglarda yuqorilash yo'lida borayotganini ham akademik erkinlikning bosqichma-bosqich joriy etilishi bilan izohlash mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston ta'lim tizimida akademik erkinlikni ta'minlash — bu nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-huquqiy jarayon hamdir. So'nggi yillarda qabul qilingan qonun va qarorlar natijasida ta'lim muassasalariga mustaqillik berish, o'quv dasturlarini yangilash, ilmiy izlanishlarga erkinlik yaratish yo'lida muhim qadamlar tashlandi.

Akademik erkinlikning kengaytirilishi:

- ta'lim sifatini oshiradi,
- o'qituvchi va talabalarning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi,
- innovatsion g'oyalar va yangi pedagogik yondashuvlarning paydo bo'lishiga sharoit yaratadi.

Shu bilan birga, akademik erkinlikni samarali amalga oshirish uchun huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish, o'qituvchi va talabalarning mas'uliyatini oshirish, ta'lim jarayonida ochiqlik va halollik tamoyillariga amal qilish muhimdir.

O'zbekiston ta'lim tizimida akademik erkinlikni chuqurlashtirish — bu zamonaviy bilim, erkin fikr va milliy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlaydigan taraqqiyot omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. **O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.** – 2019-yil 23-sentabr.
3. **O'zbekiston Respublikasining "Ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni.** – 2019-yil 29-oktabr.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 8-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni – “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish to‘g‘risida”.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 16-avgustdagi 515-son qarori – “Oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’limni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
6. Jalilova, M. (2021). *Akademik erkinlik va uning ta’lim tizimidagi o‘rni*. — “Ta’lim va innovatsiyalar” jurnali, №3, 45–52-betlar.
7. Karimov, U. (2022). *Oliy ta’limda akademik mustaqillik tamoyillari*. — Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
8. UNESCO (2020). *The Right to Academic Freedom in Higher Education*. — Paris: UNESCO Publishing.